

Володимир Іванович АНДРЕЙЦЕВ,

доктор юридичних наук, професор,
дійсний член (академік) Національної академії правових наук України,
Заслужений юрист України,
професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права
Державного вищого навчального закладу
«Національний гірничий університет» (м. Дніпро),
unz@univer.km.ua

УДК 352.075:93/94 (477)

**МАГДЕБУРЗЬКЕ ПРАВО:
СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ ВИТОКИ
ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ
НА ЗЕМЛЯХ УКРАЇНИ**

Досліджується еволюція магдебурзького права в Україні, і, зокрема, на Поділлі у XIV–XVIII ст.ст. Підкреслюється, що магдебурзьке право — це сукупність правових можливостей, які надавалися ієрархами світської влади та держави територіальним громадам щодо здійснення функцій управління (адміністрування) та судочинства на відповідній місцевості міських та сільських поселень з метою розвитку цих територій та торгівлі різних соціальних угруповань, реалізації функцій управління на основі самоврядування, судочинства, встановлення правопорядку на цих територіях, захисту прав цих громад від неправомірних посягань інших осіб.

Магдебурзьке право стало зразком самоврядування на відповідній території магістратами, як колегіальних представницьких структур, реалізація адміністративних функцій яких забезпечувалася наявністю органів місцевого судочинства (лав) додержання принципів добра, справедливості та правди, що обумовило поширення цих правових форм у Європі та на землях тодішньої України, починаючи з XII до XVIII ст. і стала зраз-

ком правового регулювання різноманітних правовідносин в Європі.

Самоврядування здійснювалося Радою і Лавою (Скабінатом), у якій ввійт був постійним членом ради і головою колегії лавників, що обирався з консулів і декілька років міг обіймати відповідну посаду. Немає єдності в наукових дослідженнях щодо юридичної природи магдебурзького права. Принаймні, більшість учених вважає, що його не слід вважати єдиним зводом правил щодо управління містами та його розвитку, а лише як комплекс правових джерел які в різні історичні часи застосовувалися згідно наданих (куплених) привілеїв та при вирішенні цивільних і кримінальних справ. Значна частина справ підлягала розгляду у ввійтівсько-лавничих судах сесійно — два тижні — дарування, спадкові, боргові угоди, справи селян втікачів.

Найважливішим у містах магдебурзького права вважався бурграбський суд (управитель державного замку розглядав складні справи проти релігії, вигнання злочинців з місць поселень тощо).

Таким чином, робиться висновок, що магдебурзьке право було спрямоване на реалізацію владних повноважень адміністративних і судових органів у формі колективних форм — магістратів і судових інстанцій по вирішенню соціальних колізій, сприяння розвитку відповідних територій під контролем органів верховної влади.

Ключові слова: історія українського права, магдебурзьке право, місцеве самоврядування, судочинство.

Аналізуючи питання адаптації українського права до права Європейського Союзу (далі — ЄС), варто вказати, що починаючи з XIV століття, окремі міста та інші населені пункти земель України отримували привілеї на застосування магдебурзького права, що було характерним для правового регулювання і правового режиму функціонування місцевої влади Центральної та Східної Європи, зокрема на землях тодішньої України.

Як універсальна правова форма, магдебурзьке право складало самостійну підсистему середньовічного міського права в регулюванні різнобічних політичних, соціально-економічних, земельних, власне правничих відносин, що склалися в зазначену історичну добу.

Незважаючи на архіактуальність проблеми для сучасної України, питання формування й застосування магдебурзького права в історико-правничій спадщині України найменш комплексно досліджено, хоча прагнення досягти позитиву в цій частині так і не знайшло однозначного повноцінного наукового завершення. Тому пошуки застосування магдебурзьких привілеїв і сьогодні тривають, особливо в частині узагальнення набутого досвіду.

Цією проблематикою в різні історичні епохи опікувалися професор Київського імператорського університету М. Володимирський-Буданов [1], В. Антонович [2], М. Грушевський [3]. Чимало уваги, особливо щодо видання магдебурзьких привілеїв, приділяв М. П. Василенко [4]. Серед сучасних дослідників магдебурзького права доцільно відзначити львівського історика Т. І. Гошко [5], правознавців П. П. Музиченка [6], І. Б. Усенка [7], А. В. Резнікова [8] та ін.

Вважається, що перші історичні замітки про надання магдебурзького права містам Поділля, є привілеєм Кам'янцю 1374 року, згодом 1448 року такий привілеєм було надано Смотричу, Хмільнику, Червоноград, а 1458 року — Зінькову. Королівський уряд протягом 40 років тричі підтверджував привілеєм м. Летичеву (1537, 1549 1579 рр.).

В. Антонович вказує, що на початку XVI ст. магдебурзьке право застосовувалося в усіх старих подільських містах [2, с. 347], а до середини XVII ст. воно поширювалося в Подільському воєводстві Речі Посполитої.

Зазначу що наявні окремі публікації, які розкривають застосування магдебурзького права в діяльності конкретних міст і населених пунктів Великого Поділля [9, с. 9; 10; 11].

При цьому варто зазначити, що міська влада міста Кам'янця (за М. Грушевським — м. Камінець) XV ст. була поділена між трьома самоврядними громадами: а) українською; б) польською; в) вірменською. Кожна із зазначених громад мала свої адміністративні органи та суд у належній частині міста.

XVI–XVIII ст.ст. продовжується розвиток магдебурії в містах Поділля — Старій Синяві, Уланові, Чорному острові, Дунаївцях, Деражні, 1782 — Шатаві. Дещо повільніше цей процес складався на Вінниччині (Брацлавщині), Брацлав 1564, Вінниця в 1638–40 рр. У кінці XVIII ст. магдебурії набув Гайсин, Гранів, Київ кінець XV — початок XVI ст., містам Київського воєводства (Переяславу — 1585 року, Каневу — 1600 року, Корсуню — 1584 року та ін. [8, с. 15–17], Білій Церкві — 1588 року, який через рік був втрачений та відновлений (конфірмований) лише через 30 років [8, с. 41].

У 1670 році окрему українську юрисдикцію в Кам'янці було скасовано і створено польсько-українську юрисдикцію з рівною кількістю членів від кожної національності. Самоврядування здійснювалося Радою і Лавою (Скабінатом), у якій ввійт був постійним членом ради і головою колегії лавників, що обирався з консулів і декілька років міг обіймати відповідну посаду [8, с. 51–52]. Консули складали раду, на робочих засіданнях якої головував проконсул (*burmester*) тобто президент. Основне призначення Лави передбачало відправлення правосуддя, іноді затверджували заповіти, поділ майна тощо. У Кам'янці діяла колегія «40 мужів» квадрагінтовірат (15–24 особи), яку очолював регент, котрий організовував сесії і роботу.

Немає єдності в наукових дослідженнях щодо юридичної природи магдебурзького права. Принаймні більшість учених вважає, що його не слід вважати єдиним зводом правил щодо управління містами

та його розвитку, а лише як комплекс правових джерел, які в різні історичні часи застосовувалися згідно з наданих (куплених) привілеїв та при вирішенні цивільних і кримінальних справ.

Серед найдавніших документів щодо застосування магдебурзького права вважається привілей архієпископа Віхтома (м. Магдебург) від 1188, який містив правила процесуального і кримінального права.

Міста, яким надано привілеї щодо застосування магдебурзького права використовували в той же час інші джерела: *Sachsenspiegel* — «Саксонське зеркало» (1221–1225 рр.) та його пізніші аналоги — «Швабське зеркало», «Німецьке зеркало».

У XIII–XIV ст.ст. міське право використовувалося для інших міст, що прагнули його запозичити. Таким джерелом стало Галле-Наймарктське право 1235 року та інші повідомлення міста магдебурга про запровадження цього права іншим містам: Бреслоу (Вроцлав) — 1261 р.; Познань (Польща) — 1265 р.

Зазначається, що магдебурзьке право застосовувалося до конкретних місцевих умов різних країн. Прикладом може бути Судебник, вироблений 1621 році жителями Орші (Білорусь), що містили окремі коментарі щодо застосування й урахування місцевих умов [8, с. 19–22].

Відповідно до зразкових місцевих статутів у містах, яким надавалися магдебурзькі привілеї, влада здійснювалася обраними особами — радниками (ратманами), які очолювалися бургомістрами.

Радники (ратмани) і бургомістр обиралися на 1 рік для здійснення адміністративних функцій, а також присяжними суддями (шефєренами), які обиралися довічно та утворювали палату лавників. Ці дві структури утворювали магістрат, який очолював війт (фогт-нім).

Значна частина дослідників функціонування магдебургії в Україні вважає, що його застосування на землях України привнесено до міста Львова, згідно з Магдебурзького привілею 1356 року короля Казимира III. Відповідно до цього привілею у Львові формується рада — адміністративний орган, до якого входили радники (консули) на чолі з бурмістром (проконсулом) та окремий судовий орган — Лава. Разом вони складали міський магістрат.

Спершу до Львівської ради входило 6 радників, яких населення обирало на один рік. У 1519 році рада кооптувала до свого складу додатково 6 осіб, які набули прав довічної колегії.

Вказані радники (райці) згідно з історичними документами що зміни управляли містом (поперемінно). Урядовані (правлячі) та старші радники, які вивільнялися від виконання адміністративних функцій розміщувалися в ратушах — будинках ради — магістратах. Зі складу правлячих радників три переводилися на посади бурмістрів, які по чергово проводили засідання. Період їх головуванням поіменовувався каденцією. Перша й остання каденція були каденцією королівського бурмістра. Ще один обирався громадою, а третій — визначався радниками із свого складу.

Існувала також посада сеньйора-представника міста перед вищою державною владою і королем. Його голос вважався подвійним у питаннях виборів чиновників за рівності вибраних голосів.

За виконання адміністративних функцій не передбачалося особливих компенсацій, оскільки посади вважалися почесними. Однак правлячі радники звільнялися від королівських і місцевих податків, передбачалися деякі земельні пожалування, надання матеріальної допомоги.

Львівська рада реалізовувала і певні функції з питань судочинства, особливо в господарських справах. Головним судовим органом магістрату була Лава, яка розглядала кримінальні справи, інші категорії справ, за винятком управлінських.

Переважна частина дослідників відносять Львів, Кам'янець, Київ до міст з повним магдебурзьким правом, інші міста до ратушних (неповним магдебурзьким правом). У містах ратушного, неповного магдебурзького права вйтівство було діличним, тобто спадковим (м. Кременець). Інколи вйіт обирався під контролем старости.

Організація судочинства. Основною судовою інстанцією міст з магдебурзьким правом вважалася Лава, яка очолювалася вйітом щодо розгляду цивільних і кримінальних справ. Деякі нескладні справи розглядав вйіт одноосібно у присутності писаря в будинку ратуші, або навіть у домашніх умовах. Значна частина справ підлягали розгляду у вйітвсько-лавничих судах сесійно — два тижні — дарування, спадкові, боргові угоди, справи селян втікачів.

Найважливішим у містах магдебурзького права вважався бурграбський суд (управитель державного замку розглядав складні справи проти релігії, вигнання злочинців з місць поселень тощо). Такий суд збирався тричі на рік. Суд відкривав бурграбій, а далі функції головуючого виконував суддя-вйіт. Його рішення було остаточним і виконувалося негайно. За магдебурзьким правом передбачалося здійснення міського гостинного суду (справи купців з інших міст, між місцевими купцями та приїжджими). Головував у засіданнях вйіт та не менше трьох лавників, рішення якого мали виконуватися протягом трьох днів, а також «горячі суди» [8, с. 81–82].

Розглядали справи осіб, затриманих на місці злочину. Він відбувався протягом двадцяти чотирьох годин після скоєння злочину. Покарання виносилося після оголошення вироку.

У селах судові функції виконував голова сільської общини — солтис (вйіт), лентвйіт (підвйіт) разом з лавниками. Діяли звичаєвий («поточний») суд, потрібний суд, великий гайонний суд — аналог великому бурграбському суду в містах, який тривав більше двох днів, збираючись один чи два рази на рік. Звичаєвий і потрібний суд засідав у дні, вільні від сільськогосподарських робіт.

Вимоги до судді:

- 1) особа не молодше двадцяти одного року;
- 2) наявність страху Божого, правдивість, мудрість, розторопність, милість до всіх рівну;

- 3) знання прав, важність, красномовність;
- 4) судити без пристрасті, без гніву, ненависті, милості, приязно, боязні;
- 5) без дарів, оскільки послуги засліплюють очі;
- 6) припиняють справедливість людську [4, с. 190–195].

У низці джерел «подарунки» як хабарі офіційно засуджувалися народом та владою [8, с. 85–87]. Місцеві суди присягалися «подарунків не брати».

Магдебурзьке право визначало час для проведення судового засідання «від сходу сонця до дев'ятої години, або до полудня, у спеціально обладнаній кімнаті міської ратуші, у спеціальних мантіях, хоча це не завжди дотримувалося [8, с. 87].

Дотримання відповідної атрибутики судових засідань забезпечував судовий писар, на якого покладалося ведення судового діловодства. Залучалися спеціальні вчителі та навіть окремі лавники і консули, або вони суміщали виконання функцій з обов'язками писаря Лави [8, с. 89].

Функції судового посильного виконував водний, який надавав міщанам позови, доставляв міщан у суд, фіксував заподіяні збитки, побої тощо, давав свідчення в суді. Часто поєднував свою діяльність із функціями судового виконавця [8, с. 90].

Головними у судовому процесі були позивач, скривджена сторона, жалоблива сторона, «челобитчик» та відповідач — сторона «остпорна», згодніська.

Запроваджувалася місія представництва, яка покладалася на адвокатів, яких називали «прокуратурами» згідно з листом доручень, або «прокурацій» [8, с. 91].

Отже, на підставі викладеного можна сформулювати такі висновки:

По-перше, магдебурзьке право — це сукупність правових можливостей, які надавалися ієрархами світської влади та держави територіальним громадам щодо здійснення функцій управління (адміністрування) та судочинства на відповідній місцевості міських та сільських поселень з метою розвитку цих територій та торгівлі різних соціальних угруповань, реалізації функцій управління на основі самоврядування, судочинства, встановлення правопорядку на цих територіях, захисту прав цих громад від неправомірних посягань інших осіб.

По-друге, магдебурзьке право спрямоване на реалізацію владних повноважень адміністративних і судових органів у формі колективних форм — магістратів і судових інстанцій щодо вирішення соціальних колізій, сприяння розвитку відповідних територій під контролем органів верховної влади.

По-третє, магдебурзьке право стало зразком самоврядування на відповідній території магістратами, як колегіальних представницьких структур, реалізація адміністративних функцій яких забезпечувалася наявністю органів місцевого судочинства (лав) додержання принципів добра, справедливості та правди, що обумовило поширення цих

правових форм у Європі та на землях тодішньої України, починаючи з XII до XVIII ст. і стала зразком правового регулювання різноманітних правовідносин у Європі.

Список використаних джерел

1. *Владимирский-Буданов М. Ф.* Немецкое право в Польше и Литве. СПб., 1868. 302, IV, 2 с.
2. *Антонович В.* Українські міста. Розвідки про міста і міщанства на Україні-Руси в XVI–XVIII ст. Львів : Друкарня НТШ, 1904. Ч. 2. С. 309–383.
3. *Грушевський М.* Ілюстрована історія України. З додатком нового періоду історії України за роки від 1914 до 1919. Н.У. : Вид-во Шкільної ради. 559 с.
4. *Василенко М. П.* Матеріали до історії Українського права. К. : АН УРСР, 1929. Т. 1. 336 с.
5. *Гошко Т. Д.* Нариси з історії магдебурзького права в Україні (XVI — початок XVII ст.). Львів : Афіша, 2002. 255 с.
6. *Музиченко П.* Магдебурзьке право в Україні. *Юридический вестник.* 1994. № 3. С. 17–21.
7. *Усенко І. Б.* Магдебурзьке право. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К. : Укр. енцикл., 2001. Т. 3: К–М. С. 543–544.
8. *Резніков А. В.* Магдебурзьке право: українські варіації на тему європейських традицій (історико-правовий нарис). Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2006. 208 с.
9. *Баранович О.* Панське місто за часів Польської держави: Старий Костянтинів. Записки історично-філологічного відділу Всеукраїнської академії наук. 1928. Т. XVII. С. 1–63.
10. *Петров М. Б.* Сторінки історії Ізяслава XVI–XVII ст. *Велика Волинь: минуле і сучасне* : матеріали Міжн. наук. краєзнавчої конф. (м. Хмельницький, жовтень 1994 р.) / [редкол.: М. М. Дарманський (голова) та ін.]. Хмельницький ; Ізяслав ; Шепетівка : [б.в.], 1994. С. 263–266.
11. *Сецинский Е. И.* Город Каменец-Подольский. Историческое описание. К. : Тип. С. В. Кульженко, 1895. 247 с.

Надійшла до редакції 04.05.2017

Андрейцев В. И. Магдебургское право: социально-правовые истоки и особенности применения на землях Украины

Исследуется эволюция пунктов в Украине и, в частности, на Подолье в XIV–XVIII вв. Подчеркивается, что магдебургское право — это совокупность правовых возможностей, которые предоставлялись иерархами светской власти и государства территориальным общинам по осуществлению функций управления (администрирования) и судопроизводства на соответствующей местности городских и сельских поселений с целью развития этих территорий и торговли различных социальных групп, реализации функции управления на основе самоуправления, судопроизводства, установление правопорядка на этих территориях, защиты прав этих общин от неправомерных посягательств других лиц.

Магдебургское право стало образцом самоуправления на соответствующей территории магистратами, как коллегиальных представительных структур, реализация административных функций которых обеспечивалась наличием органов местного судопроизводства (ряды) соблюдение принципов добра, справедливости и правды, что обусловило распространение этих правовых форм в Европе и на землях тогдашней Украины, начиная с XII до XVIII в. и стала образцом правового регулирования различных правоотношений в Европе.

Самоуправление осуществлялось Радой и Лавой (Скабинатом), в которой староста был постоянным членом совета и председателем коллегии лавочников, избиравшийся из консулов и несколько лет мог занимать соответствующую должность. Нет единства в научных исследованиях по юридической природе магдебургского права. По крайней мере, большинство ученых считает, что его не следует считать единственным сводом правил по управлению городами и его развития, а лишь как комплекс правовых источников в разные исторические времена применялись согласно предоставленных (приобретенных) привилегий и при решении гражданских и уголовных дел. Значительная часть дел подлежали рассмотрению в вийтовсколавовых судах сессионно — две недели — деревянные, наследственные, долговые соглашения, дела крестьян беглецов.

Важнейшим в городах пункты считался бурграфский суд (управляющий государственным замком рассматривал сложные дела против религии, изгнание преступников из мест поселений и т.д.).

Таким образом, делается вывод, что магдебургское право было направлено на реализацию властных полномочий административных и судебных органов в форме коллективных форм — магистратов и судебных инстанций по решению социальных коллизий, содействие развитию соответствующих территорий под контролем органов верховной власти.

Ключевые слова: история украинского права, магдебургское право, местное самоуправление, судопроизводство.

Andreitsev, V. I. Magdeburg Law: Socio-Legal Origins and its Application in the Lands of Ukraine

The evolution of the Magdeburg law in Ukraine, and particularly in Podillia in the XIV–XVIII centuries is researched. It is emphasized that the Magdeburg law is a set of legal opportunities provided by the bishops of a secular power and the state to the territorial communities in the implementation of the functions of management (administration) and judiciary in the respective areas of urban and rural settlements with the aim of development of these areas and trade carried out by different social groups, implementation of control functions on the basis of self-government, justice, the rule of law in these areas, the protection of the rights of these communities from illegal encroachment of other persons. Magdeburg law has become a model of self-government in the territory concerned by the magistrates, as a collective representative structures, the implementation of administrative functions which is provided by the presence of the local proceedings bodies (benches) compliance with the principles of goodness, justice and truth, which led to the spread of these legal forms in Europe and in the lands of Ukraine of that period, since the XII to the XVIII century, and has become a model of legal regulation of various legal relations in Europe.

Self-government was carried out by the Council and the Bench (Scabinat), in which bailiff was a regular member of the Board and Chairman of the Board of the Bench that were elected from the consuls and could occupy the position for several years. There is no unity in researches concerning the legal nature of the Magdeburg law. Most scientists, at least, believe that it should not be considered the only set of rules on urban management and development, and as a set of legal sources that in different historical times were applied according to the provided (purchased) privilege and for the solution of civil and criminal cases. A significant part of cases were subject to review in so called bailiff and bench courts in sessions — two weeks — donation, inheritance, debt agreement and the cases of runaway peasants. The most important in the cities of Magdeburg law was considered burgrab court (Governor of the state castle considered complex cases against religion, the expulsion of criminals from the places of settlements and the like). Thus, it is concluded that the Magdeburg law was aimed at implementation of powers of administrative and judicial bodies in the form of collective forms — of magistrates and courts to resolve social conflicts, promote the development of the relevant territories under the control of the Supreme authorities.

Keywords: *history of Ukrainian Law, Magdeburg Law, local self-government, judiciary.*

